

Boda István Károly–Porkoláb Judit: A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 81. szám. Debrecen, 2003. 145 lap

1. A két szerző újabb kiadványa folytatása az elsőnek (Számítógépes stilisztikai és szöveg-tani tanulmányok, 2001). A nem mindennapi témájú könyv a számítógépes stílusvizsgálat tárgykörébe tartozik, ami az 1960-as években kezdődött el, de utána mintha lanyhult volna az érdeklődés. Akkor elég sok elméleti kérdés megvitatására került sor.

Ezek közül a szerzők első kötetének ismertetésében (Nyr. 2003, 1: 130–1) Kroeber sokatmondó véleményét emeltem ki, azt, hogy „a számítógép nem új válaszokat, hanem új kérdéseket ad a humán tudományoknak”, továbbá „nem végleges megoldásokat, hanem alapvető problémák mélyebb megértését” teszi lehetővé.

Ezzel függ össze Wachalnak az az állítása is, hogy a számítógépes elemzés „olyan alapot szolgáltat, hogy az esendő emlékezettől többé nem függő kutató olyan könnyedén építheti fel saját finom és bonyolult elemzését, szerzőségi, hatás-, stílus- és témavizsgálatait, ami jelenleg csak rövid szövegek esetén valósítható meg” (Helikon 1969, 3–4: 391).

Minderre példaként Kroeber egy feltételezését idézem, amit szerinte számítógépes vizsgálattal lehet majd konkretizálni, igazolni. A példa lényege a számítógépek előtti helyzet, felfogás, például az, hogy „[a] kritikusok úgy beszélnek egy regényíró stílusáról, mintha az valami állandó dolog volna [...] Feltételezésem az, hogy egy regényíró stílusa folyamat, méghozzá időbeli folyamat [...] amelynek során az író pályájának kezdetén írott regény a pályájának végén írott regényig fejlődik” (Helikon 1969, 3–4: 394).

És a kérdés történetéhez tartozik néhány jelentős magyar kezdeményezés, mint például Voigt Vilmos: Számítógépes ritmuselemzési kísérlet (Itk. 1972, 2: 203–11), Jékel Pál és Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974), valamint Horváth Ivánnak a régi magyar költészet repertóriumának metrikájára vonatkozó számítógépes vizsgálatai (Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit [szerk.]: A magyar vers. NMFT, Budapest, 1985, 82).

Ilyen és ezekhez hasonló elvi kérdésekről nem esik szó a szerzők egyik kötetében sem. Valószínűleg ismerik az idetartozó kérdéseket, felfogásokat, mert konkrét vizsgálataik – mint látni fogjuk – eredményesek, és sejthető, hogy jövőbeli céljaik között a számítógépes vizsgálatok évtizedekkel korábbi szakaszából származó elméleti alapok újraértelmezése is szerepel majd. De nem ártott volna az olvasót már ezekben a kötetekben is tájékoztatni az elméleti háttérről.

2. Tanulmányaik céljáról, jellegéről az *Előszó*ban írnak. Innen tudjuk meg, hogy vizsgálataikat ugyanaz a három szempont határozza meg, mint az első kötetbelieket: szövegnyelvészeti, stilisztikai és programozó matematikusi. Mindebben lényeges az, hogy „az irodalmi korpuszokat számítógépes programok alapján értelmeztük” (3).

De azt is jelzik, hogy az első kötethez viszonyítva „tovább léptünk”. Tovább léptek abba az irányba, ami különben kötetük címében is szerepel: „a hipertext struktúrát fejlesztettük mint a befogadás egyik lehetséges útját”, céljuk ugyanis „annak bemutatása, hogy a szövegrészek között

lévő kapcsolatok feltárásával létrehozható egy komplex hiperstruktúra”, ami által „létrejöhet egy olyan tudásbázis, amely lehetővé teszi az anyag több szempontú feldolgozását” (3).

És minderről szólva egy távolabbi céljukra is utalnak, arra, hogy „költői szótárt készítünk a számítógépes adatgyűjtés segítségével” (3).

A kötet tényleges tartalmáról a tíz fejezet címe jól tájékoztat:

1. Egy bibliai szövegrészlet hipertextuális és retorikai szerveződésének vizsgálata (Az Evangélium János szerint)

2. Egy bibliai motívum kapcsolatrendszerének vizsgálata

3. Sajátos ismétlésalakzatok Radnóti nyelvében

4. Költői szövegek értelmezése pszicholingvisztikai módszerekkel

5. Füst Milán: Negyedik Henrik király (1931)

6. Nyelvi szépségek Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hőmézőn és porban című regényében

7. A szavak mint konnektorok egy irodalmi szövegben (Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat)

8. Téma-réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott versszövegben koreferenciaelemzés segítségével

9. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk

10. Milyen stilisztikai töltése lehet egy adott korpuszban a névutóknak?

3. A fentebb jelzett, általánosnak tekinthető módszertani alapelveikből (a hipertext alkalmazása, illetve a szövegnyelvészeti, stilisztikai és programozó matematikusi hármasszempont érvnyesítése) adódó, egy-egy jelenségre alkalmazott vizsgálati eljárásokról az egyes fejezetekben közölt beszámolókból tájékozódhatunk. Ezek részletes ismertetéséről itt természetesen le kell mondanunk. Ami azonban többé-kevésbé általános, azt néhány nagyon fontos fázis kiemelésével lehet ismertetni: irodalmi korpuszok tárolása, részekre bontása, a szóhasználat jellemzése konkordanciák segítségével, összehasonlítások és következtetések, értelmezések.

Az ilyen és ehhez hasonló fázisok ebben a kötetben kiegészülnek a hipertext szempontjával, amire különben már az első kötetben is utaltak „a hipertext és hipermedia prezentációs lehetőségeinek alkalmazása” kapcsán (3).

A második kötetben az elsőnél jóval nagyobb a hipertext részaránya, amire a kötet címe is felhívja a figyelmet. Vizsgálataik lényegére az *Előszóból* vett idézettel fentebb már utaltam. A részletekről, az egymást követő fázisokról pedig jól tájékoztat az első fejezetbeli bibliai szövegrészlet hipertextuális szerveződésének vizsgálata. Néhány fontosabb részletet, fázist kiemelek a hipertext elveinek alkalmazásából: a szövegrészletek közötti kapcsolatokat a megfelelő szoftver („bön-gésző program”) segítségével „tetszőleges sorrendben bejárhatjuk”, és egy ez utáni fázisban egy olyan elemzési paradigmát választunk, amely lehetővé teszi a vizsgált szövegnek és egy vele kapcsolatos szövegnek egyfajta egységesítését. Erre jó példa a második fejezetbeli bibliai téma (Zsuzsanna és a vének), amihez többek között Füst Milán versét (Az egyik agg levele Zsuzsannához) társítják. Ugyanez a paradigma teszi lehetővé a vizsgált szöveg jelentését bővítő információk átemelését az értelmezés szövegébe, amit követ a szövegek szó szerinti és metaforikus értelmezése (6–7, 20–1).

4. A kötet néhány fontosabb részletének, témájának ismertetése után szeretném néhány észrevételemet kérdésként felvetni. Az egyik és talán a legfontosabb a hipertext fogalmára vonatkozik. Mint láttuk (például az *Előszóból* vett idézet kapcsán), ennek lényege szövegek, szövegrészletek összekapcsolása, amelynek révén a szövegek egy komplex hiperstruktúrát alkotnak, ami a vizsgált szöveg több szempontú feldolgozását teszi lehetővé. A fogalom ennek megfelelő értelmezését olvashatjuk Szikszainé Nagy Irma szövegtanában, ahol a *hipertext* jelentése: a számítógépes szövegvilág (Leíró magyar szövegtan 1999, 333, 348, 466).

De a hipertext mást is jelenthet, amit két idetartozó műszó alapján feltételezhetünk. Az egyik a *hyper-syntax* 'mondattanfelettség', ami évtizedekkel ezelőtt (ugyan ritkán) magát a szövegtant jelentette. A másik pedig a *hyper-sentence* 'mondatfelettség', ami mint ilyen magára a mondat feletti egységre, a szövegre utal (Teun A. van Dijk: *Some Aspects of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics* 1972, 14, 31, 99). Ez a műszó-használatbeli kettősség, egybeesés zavaró lehet. Persze ez nem a szerzők hibája, akik érezhetően a hipertext *informatikai* fogalmát vették át, és ezt alkalmazzák szövegnyelvészeti és stilisztikai vizsgálódásaik során. A hipertext, elsősorban a számítógépes világhálóknak köszönhetően, az informatika egyik alapvető fogalma, óriási szakirodalommal. Érdekes kérdés azonban a hipertext informatikai és nyelvészeti értelmezésének kapcsolata.

Egy másik észrevételem a fejezetek befejező, összegző részeire vonatkozik. Itt kellene lenniök az *Előszó*ban jelzett hármas szempontjúból következő szövegtani és stilisztikai vonatkozású elméleti következtetéseknek, valamint a különböző értelmezéseknek és egyáltalán az értékeléseknek. Ezek helyett azonban többnyire a tartalomra vonatkozó magyarázatokat, megjegyzéseket olvashatunk, vagy esetleg olyan – különben jó és helyes – megállapításokat, amelyek esetében nem mindig nyilvánvaló, hogyan következnek a megelőzőkben bemutatott konkrét számítógépes vizsgálatokból. Itt lesz a jövőben a két szerző legtöbb tennivalója az elméleti háttér kidolgozása érdekében.

És végül lenne néhány módosítást, javítást célzó észrevételem. Hiányzik a kötet végéről egy összegző szakirodalom. A fejezetek végén közölt szakirodalomban nagyon furcsa, visszas megoldások a szögletes zárójelbe tett utalások, az egybeírt nevek, rövidítések, csonkán jelzett évszámok (pl. Bolyki01) – még akkor is, ha tudjuk, hogy egyes (pl. informatikai) könyvekben, publikációkban ez bevett gyakorlat. És kellemetlen látvány a szemnek a szövegben lévő lap alji jegyzetre utaló számok elhelyezése, nem beszélve arról, hogy a szakirodalmi hivatkozásoknak ma már sokkal jobb lehetőségei vannak, mint amilyen itt-ott kötetükben előfordul (pl. a 133. lapon). A szerzők mentségére: a példaként hozott oldal hivatkozási formátumát nem egy nívós folyóirat kifejezetten előírja a szerzői számára...

Ide tartozó megjegyzés a Világirodalmi lexikonra való hivatkozások módja is. Az innen átvett címszók szerzőit is fel kell tüntetni (ez különben, sajnos, meglehetősen általános hiba). Fontos, magától értetődő ez, hisz olykor éppen terjedelmes, tanulmány számba menő szócikkek szerzőinek a neve hiányzik.

Van tehát mit javítani, van, lehet min elgondolkozni, de az is adva van, amiért érdemes javítani, és amiért érdemes ezen dolgozni, ezzel foglalkozni. És ezt leginkább munkájuk kétségbe nem vonható érdemeivel igazolhatjuk.

5. A két szerző kötete tartalmas, sok tanulsággal járó kiadvány. Meggyőző arról, hogy mi mindent lehet számítógépes vizsgálattal felfedezni a nyelv és a stílus világában, és így arra is következtethetünk, hogy tanulmányuk egy lehető alkalmazott nyelvészeti diszciplína tárgykörébe is tartozik, és hogy ez a technikai haladás, egy nemrégben lezajlott műszaki és tudományos forradalom eredménye. Fontos kiadvány továbbá azért is, mert hármas vizsgálati szempontjuk interdiszciplinaritásra vall, ami megfelel a tudományok mai tendenciáinak, többek között az integrációnak.

Mindent egybevetve állíthatjuk, hogy legnagyobb érdemük az, hogy sajátos, számítógépes vizsgálati tárgyukkal és módszerükkel olyasmint képviselnek, ami egészen ritka, pillanatnyilag talán egyedülálló a magyar nyelvtudományban.

Szabó Zoltán